

Вплив греко-католицького духовенства на суспільно-політичне життя Волинської губернії в другій третині ХІХ ст.

Спираючись на наукову літературу, архівні документи та матеріали періодичної преси, автор аналізує участь греко-католицького духовенства у суспільно-політичному житті Волинської губернії в другій третині ХІХ ст. Відзначається, що в даний період позиції уніатських священиків значно послаблюються. Причиною цього стає репресивна політика російської влади щодо греко-католицької церкви. Приєднання до православ'я у 1839 р. стає серйозним ударом по авторитету греко-католицького духовенства. Проте, навіть після цих подій деякі священики продовжують чинити опір офіційній владі.

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, царський уряд, польський національно-визвольний рух, Волинська губернія.

У сучасній історіографії проблема відносин між церквою та державою залишається актуальною та науково важливою, оскільки церква завжди мала величезний вплив на вірян. Для забезпечення стабільності в державі потрібно вміло будувати відносини між зазначеними структурами, що і обумовлює необхідність вивчення досвіду попередніх часів. В цьому відношенні цікавою є картина релігійного життя Волині в другій третині ХІХ ст. Конфлікт між офіційним православ'ям та рідною місцевому населенню греко-католицькою церквою закінчився повним знищенням останньої. Це, в свою чергу, призвело до зникнення значного пласту культурних надбань українського народу. Дана ситуація показує, наскільки є тонкою межа між втручанням офіційної влади в справи церкви і до яких наслідків можуть призвести подібні дії.

Метою даної статті є з'ясування ролі греко-католицького духовенства у суспільно-політичному житті Волині в контексті церковної політики самодержавства в другій третині ХІХ ст. Для вивчення зазначеної проблеми автором опрацьовано й залучено архівні документи, матеріали періодики та наукові розвідки, зокрема монографії П.Батюшкова, М.Кояловича, С.Жилюка, Н.Стоколос, О.Крижанівського, Ю.Хитровської. Історики ХІХ ст. акцентували увагу на латинізації греко-католицького духовенства, давали негативну оцінку діям василіан, наголошували на реакційності польського визвольного руху. Зокрема, П.Батюшков вважав, що польський заколот 1830-1831 рр. проілюстрував населенню «безумство польсько-католицьких намірів», наслідком чого стало впровадження нових заходів проти ополячення та окатоличення руських мирян [1]. Його сучасник М.Коялович запевняв, що криза греко-

католицької церкви настала внаслідок латинізації унії, в якій головну роль відіграли василіани [2].

Сучасні історики є більш об'єктивними у висвітленні даного питання. С.Жилюк наголошує на насильницькому характері процесу ліквідації унії на Волині. Вчений стверджує, що підтримка повстання 1830-1831 рр. частиною уніатів була використана як привід для подальшого наступу на позиції греко-католицької церкви [3]. Праці Н.Стоколос та Ю.Хитровської не присвячені безпосередньо греко-католицизму на Волині. Н.Стоколос акцентує увагу на намаганні викоринити культурно-освітні набутки греко-католицької церкви російським урядом до офіційного приєднання у 1839 р. і через багато десятиліть після нього [4, 5]. Розглядаючи громадсько-політичну позицію правобережного духовенства, Ю.Хитровська вважає, що приєднання уніатів до православ'я призвело не тільки до втрати впливу греко-католицьких священиків на власну паству, а й до зменшення авторитету католицької церкви на Правобережжі в цілому [6]. На думку О. Крижанівського позиції греко-католицької церкви на Правобережжі не були міцними і саме тому вона порівняно безболісно зійшла з орбіти церковного життя регіону [7]. Таким чином, проблема частково проілюстрована в згаданих працях, але на сьогодні спеціального дослідження, в якому б комплексно аналізувався вплив греко-католицького духовенства на суспільно-політичні процеси Волині в зазначений період, не існує.

Польське повстання 1830-1831 рр. стало вирішальним фактором у подальшому розвитку церковної ситуації на Волині. Фактично воно було поштовхом до утвердження остаточного курсу уряду Російської імперії на ліквідацію уніатської церкви в Україні. Традиційно греко-

католицька конфесія на Волині мала великий авторитет серед місцевого населення. Офіційна влада змушена була врахувати цей фактор у своїй політиці на новоприєднаних землях. Незважаючи на спроби Катерини II об'єднати уніатів з православ'ям, на початку XIX ст. греко-католицькій церкві вдалося навіть частково зміцнити свої позиції. Олександр I толерантно ставився до уніатів, тому в період його правління греко-католицька церква не переживала великих потрясінь. Новий період в історії уніатської церкви Правобережжя розпочинається зі сходженням на престол Миколи I, який був прихильником силових методів у політиці та повним противником різного вільнодумства. Нішу греко-католицької церкви на Волині мало зайняти офіційне православ'я. Приводом для репресивних дій щодо греко-католиків і стало польське повстання 1830-1831 років.

Більшість сучасних дослідників свідчить, що греко-католицьке духовенство підтримало польський виступ 1830-1831 рр. [8, с. 42; 3, с. 54]. Проте, уніати не були одноголосими у ставленні до польського національно-визвольного руху. Зокрема, біле уніатське священство відзначалося більшою пасивністю у порівнянні з католиками. Якщо католицькі монастирі нерідко слугували притулком для повстанців та складом для зброї, а ксьондзи відправляли панахиди за учасниками виступу, то уніати надавали перевагу проповідницькій діяльності [9, с. 10]. Греко-католицькі священники переконували селян підтримати або вступити в армію повстанців. На нашу думку, підтримка частиною уніатів польського національно-визвольного руху була обумовлена перш за все тим, що після спроби об'єднання з православ'ям 1797 р. священники безпосередньо відчували загрозу ліквідації своєї церкви.

Проте, незаперечним є той факт, що активну участь у бунті 1830-1831 років брали уніатські монастирі, зокрема василіанські. Василіани від самого входження Волині до складу імперії були опозиційно налаштовані до нової влади. Не змінилася їхня громадсько-політична позиція і в наступні роки. Так, відкрито засвідчили свою підтримку повстанцям василіани Почаївського монастиря. Ченці з почестями зустрічали польського генерала Ю. Дверницького. Василіани Овруцького монастиря приводили до присяги на вірність повстанцям уніатів м. Овруча [3, с. 55]. Передусім, така поведінка пояснювалася тим, що більшість монахів мало польське походження [10, с. 5]. Відповіддю на таку позицію ченців стали репресії з боку імперської влади. За допо-

могою царського війська Почаївський монастир разом з його друкарнею було передано російській православної церкві. Подібним чином було скасовано василіанський монастир в Овручі. На думку автора, таке жорстоке покарання ордену пояснюється насамперед тим, що василіанське чернецтво в ході повстання позиціонувало себе силою, яка здатна чинити опір спробам уряду ліквідувати греко-католицьку церкву.

Отже, участь частини уніатського кліру у польському виступі 1830-1831 рр. була використана офіційною владою як привід для подальшого наступу на права греко-католицької церкви. Найбільшого удару було завдано уніатським монастирям, зокрема василіанським, які у вирі революційних подій відкрито підтримали антиросійські настрої повстанців. Після ліквідації василіанських монастирів греко-католики втратили величезну частку церковно-монастирського землеволодіння. Більшість монастирів, що залишилися, були позбавлені земельних угідь. Це призвело до послаблення соціально-економічних позицій духовенства. Наступним кроком у обмеженні греко-католицької конфесії стала офіційна ліквідація василіанського ордену у 1832 році. Проте й після знищення чину Св. Василя уряд неодноразово звинувачував ченців у негативному впливі на місцеве населення. Так, у 1836 р. відбувся судовий процес над міщанами м. Володимира, які повернулися в греко-католицьку віру. Частина з них особливо «упорстувала», оскільки місцеві базиліани ще раніше переконали городян назавжди залишитися в унії [11, арк.2]. Таким чином, й після ліквідації ордену відчувався той вагомий вплив, який здійснювали василіани на суспільство. Проте в протистоянні з російською владою у ченців не було ніяких шансів на подальше існування. Знищення чину василіан значно послабило позиції греко-католицької церкви в цілому.

Після повстання змінюється й структура греко-католицької церкви. Одразу після виступу 1830-1831 рр. було ліквідовано Луцьку і Брестську єпархію. Пізніше схожа доля чекала й Луцьку консисторію. В результаті цього замість 4 залишилося лише 2 уніатські єпархії – Литовська і Полоцька [5, с.88]. Це було своєрідною підготовкою до остаточного об'єднання з православ'ям.

На відміну від попередньої спроби ліквідації греко-католицької конфесії, цього разу імперський уряд діяв обережно і повільно. Особлива увага приділялася підбору адміністративних кадрів. Показово, що в цей час вища духовна еліта уніатів не тільки не чинила спротиву, а іноді виступала у ролі ініціаторів здійснення урядової

акції. Н.Стоколос відзначає, що «своєрідною душею воз'єднання» став греко-католицький священник Йосиф Семашко, релігійна кар'єра якого починалася з посади кафедрального проповідника у Луцьку [5, с. 85]. У 1834 р. саме він відіграв провідну роль у «Таємній комісії у справах уніатів», яка розпочала справу ліквідації унії у червні наступного року. Отже, ліквідацію греко-католицької церкви російський уряд фактично проводив руками вищого уніатського духовенства. Результатом цього став слабкий спротив рядового священства репресивним діям влади.

Дійсно, заходи, спрямовані на поступове «відновлення по Греко-Уніатських церквах обрядів Богослужіння і постанов Греко-Східної Церкви у всій їх чистоті», що розпочались у 1834 р., не викликали значного обурення серед духовенства [5, с. 90]. Одним з аспектів, що дійсно спонукав до спротиву, було впровадження служebníків московського друку. Найнепокірніших священників владні органи відправляли за межі Волині, на територію Гродненської губернії до єпархіального правління. Там діяла спеціальна комісія, яка примушувала відступників коритися. У відповідь, на Волині прокотилася хвиля протесту. Найбільші виступи відбулися в місті Ратному Ковельського повіту, селі Боремлі Дубнівського повіту, в селі Романове Луцького повіту. У багатьох місцях лунали заклики до повстання [3, с. 56]. Важко не погодитися з Н.Стоколос, яка вважає, що вірність уніатського духовенства власним богослужбним книгам стала своєрідним виявом протидії втручанням у звичайний лад церковного життя, намаганням зберегти його традиції [5, с. 156]. Місцеве населення асоціювало обряд з приналежністю до тієї чи іншої віри. Опір впровадженню православної обрядовості став характерною ознакою процесу об'єднання православної і уніатської церков в другій третині XIX ст.

Не призвела до масового протесту й новина про ліквідацію унії у 1839 році. Згідно з офіційними даними, усіх духовних осіб уніатів, які «виявили бажання приєднатися», виявилось 1305, з них дві третини припадає на Литовську уніатську єпархію. Тих, які не виявили подібного бажання, нараховувалося 600 [5, с. 96]. Так, на Волині ліквідаційного акту не визнало 24 церкви, парафіяни яких продовжували чинити опір [3, с. 57]. Твердиною унії залишався Тригірський монастир, за яким було встановлено таємний нагляд, священнослужителів якого силою змусили зректися унії [3, с.57]. Але, в порівнянні з ситуацією після першої спроби приєднання уніатів до православ'я, цей опір був мізерним. Дослідниця

В.Лось доводить, що наприкінці XVIII ст. близько 80-ти населених пунктів Правобережжя, переважно на Волині, були охоплені різними формами протесту, а в 30-ті роки XIX ст. спротив приєднанню документально підтверджений лише приблизно в 30-ти населених пунктах [12, с.6]. На нашу думку, таке «мирне воз'єднання» пояснюється насамперед тим, що процес здійснювався російською владою плавно та поетапно, фактично руками самих уніатів. Також однією з причин пасивності духовенства і вірян було незрозуміння суті політики російського уряду. Так, процес зміни обрядовості уніатів викликав набагато більше невдоволення, ніж сама новина про об'єднання церков. Проте обрядовість була лише зовнішньою ознакою, а суті внутрішніх трансформацій греко-католицької конфесії рядове духовенство дуже часто не розуміло.

«Синодальний акт» про «приєднання до православ'я» 1839 р. не призвів до повного знищення греко-католицької церкви на Волині. Навіть через десятиліття після цього деякі уніатські священники не скорилися офіційному віросповіданню. Проте ці опозиційні дії не мали такого відкритого характеру, як в попередні роки. Свідченням сили релігійної традиції унії в краї і впливу духовенства залишалась вірність пастви культовим предметам. Згідно зі звітом Волинського губернатора про стан губернії за 1888 р. відзначалося, що в багатьох церквах було зафіксовано залишки унії. Найчастіше це були бокові вівтарі, латинські ікони, рельєфні зображення святих, розп'яття та інше [5, с. 167]. Деякі священники продовжували здійснювати богослужіння за уніатською традицією, відмовлялися здійснювати так звані царські служби. Завдяки антиурядовій промові колишнього уніатського священника у с. Слобідка Овруцького повіту місцеві парафіяни відмовились від сповідей за православним чином, а також причасть та хрещень дітей [5, с. 178]. Проте масового характеру цей опір не набув. В цілому, після 1839 р. греко-католицьке духовенство не мало сил протистояти православ'ю. Уніати втратили власну ієрархію, матеріальну підтримку шляхти, а також величезні земельні володіння. В даній ситуації більша частина священників вважала за доцільніше пристосуватися до нових умов – або перейти в католицизм, або змиритись з православ'ям.

Таким чином, незважаючи на глибоке коріння унії на Волині, після польського повстання 1830-1831 рр. вплив греко-католицького духовенства поступово згасає. Російський уряд використав причетність частини уніатських священників до польського національно-визвольного руху як

привід для подальшого наступу на позиції церкви. Процес ліквідації греко-католицької церкви здійснювався поетапно – від знищення ордену василіан і зміни обрядовості греко-католиків до скасування самої унії. Велику роль у цьому процесі відіграло вище уніатське духовенство, руками якого уряд проводив цю акцію. Це є однією з причин пасивності рядового духовенства, яке переважно не розуміло суті внутрі-

шніх трансформацій рідної церкви. Так, показово, що новина про зміну обрядовості викликала набагато більший спротив, ніж сам акт про приєднання до православ'я. Після 1839 р. греко-католицька церква на Волині повністю втрачає свої позиції. Подальші виступи уніатського духовенства проти влади були поодинокими і не мали такої підтримки населення як в попередні роки.

Джерела та література

1. Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ. – 2004. – 424 с.
2. Коялович М. История воссоединения западно-русских униатов старых времен. – СПб-1873. – 400 с.
3. Жилюк С., Бойко Б. Релігійна політика царизму на Волині (1793-1917рр.). – Острог. – 2010. – 228 с.
4. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія. – Рівне. – 2003. – 480 с.
5. Стоколос Н., Шеретюк Р. Драма Церкви: до історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Рос. імперії та викорінення її духовно-культ. надбань: Монографія. – Рівне. – 2011. – 316 с.
6. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [Електронний ресурс]./ Ю.В. Хитровська. Режим доступу до книги: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Si/2010_30/Hutrovska.pdf
7. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн. Кн.3: Кінець XVI – середина XIX століття. – Київ. – 1994. – 335 с.
8. Буравський О.А. Римо-католицька церква у контексті міжконфесійних відносин у Правобережній Україні в 30-50-х рр. XIX ст. [Електронний ресурс]./ О.А.Буравський. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Istst/2010_4/R1/Buravsky.pdf.
9. Хитровська Ю. В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIXст. (в контексті церковної політики самодержавства): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К. – 2001.
10. Дудар В.Л. Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди”. – Пер.-Хм., 2008.
11. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп.1, спр. 2218.
12. Лось В.Е. Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2007. – 20 с.

Ірина Баляс

Влияние греко-католического духовенства на общественно-политическую жизнь Волынской губернии во второй трети XIX в.

Основываясь на научной литературе, архивных документах и материалах периодической печати, автор анализирует участие греко-католического духовенства в общественно-политической жизни Волынской губернии во второй трети XIX в. Отмечается, что в данный период позиции униатских священников значительно ослабевают. Причиной этого становится репрессивная политика российской власти относительно греко-католической церкви. Присоединение к православию в 1839 г. становится серьезным ударом по авторитету греко-католического духовенства. Однако даже после этих событий некоторые священники продолжают сопротивляться официальной власти.

Ключевые слова: греко-католическое духовенство, царское правительство, польское национально-освободительное движение, Волынская губерния.

Irina Balyas

The role of Uniate clergy in political life Volyn province in the second third of the XIX century

Based on the scientific literature, archival documents and materials periodical press author analyzes the participation of Greek Catholic clergy in the political life of Volyn province in the second third of the XIX century. It is noted that in this period the position Uniate priests considerably weakened. The reason for this is the repressive policy of the Russian authorities to the Greek Catholic Church. Joining Orthodoxy in 1839 becoming a serious blow to the prestige of the Greek Catholic clergy. However, even after these events, some priests continue to resist official authority.

Key words: Greek Catholic clergy, the royal government, the Polish national liberation movement, Volyn province.